

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

на правах рукопису

**ЙОСИПЕНКО СЕРГІЙ ЛЬВОВИЧ
ЕТИЧНЕ ВЧЕННЯ Д.С. ТУПГАЛА (св. ДИМИТРІЯ,
митрополита РОСТОВСЬКОГО) В КОНТЕКСТІ УКРАЇН-
СЬКОЇ ДУХОВНОЇ ТРАДИЦІЇ.**

Спеціальність - 09.00.05. - історія філософії

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО
СТУПЕНЯ КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК**

КИЇВ - 1996

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті філософії Національної Академії Наук України.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Нічик Валерія Михайлівна

Офіційні опоненти:

1. Доктор філософських наук
Головко Борис Андрійович

2. Кандидат філософських наук
Пилявець Леонід Борисович

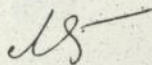
Провідна організація - Національний університет "Києво-Могилянська академія"

Захист відбудеться "24" травня 1996 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.25.06 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук в Інституті філософії Національної Академії Наук України (252001, м.Київ-01, вул.Трьохсвятительська, 4),

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту філософії Національної Академії Наук України (вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розіслано "22" квітня 1996 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук

Л.Ситниченко

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760276 (S)

Загальна характеристика роботи. Дисертація є першим історико-філософським дослідженням творчості Данила Туптала. В ній розглядаються етичні погляди мислителя, аналізуються філософські, антропологічні та світоглядні ідеї, що зумовлюють особливості його етичного вчення, їх походження та функціонування в українській духовній культурі 16-18 ст. В роботі визначається роль та місце Д.Туптала в історії вітчизняної культури, значення його творчості для розвитку української філософії.

Актуальність дослідження. Із здобуттям Україною незалежності українська культура, чи не вперше в своїй історії, отримала можливість вільного розвитку як культура самостійної європейської нації. Відтак, перед нею постає завдання подолання недоліків свого попереднього розвитку, і, в першу чергу, відмови від тез про власну периферійність, партикулярність та меншовартість. Подібні твердження пов'язані, як правило, з прийняттям за критерій самовизначення сучасної західноєвропейської чи російської культури. Для їх подолання видається природнім першочергове звернення до джерел формування української традиції та її історії, оскільки орієнтація нової української культури на нову російську чи нову європейську може тільки поглибити вищевказані недоліки. Проте, поняття української духовної традиції настільки ж суперечливе, наскільки суперечливим був її розвиток. З часу виникнення української літературної мови на основі народної, мова української барокової літератури зробилася застарілою і архаїчною. Тим самим українській

культури було надано дещо етнографічного характеру, а здобутки попередньої високої елітарної культури, зокрема філософії та теології, залишилися поза межами актуальної літературної традиції та культури в цілому.

Незнання справжніх досягнень староукраїнської культури чи нездатність їх оцінити з точки зору сучасності, спричинили до виникнення тези про відірваність духовної історії України від загальноєвропейського процесу та відсутність в ній тих історико-культурних етапів, що лежать в основі сучасної європейської культури, і, як наслідок, відсталість української культури стосовно останньої. Подібні твердження в галузі філософії пов'язані переважно з відсутністю, за деякими винятками, професійної філософії та специфікою переломлення в українській культурі філософських ідей, суголосних відповідним західноєвропейським періодам - патристиці, схоластиці, Ренесансу, Реформації та Просвітництву. Для адекватного осягнення цієї специфіки та світоглядних основ, що її визначають, більш ґрунтовного вивчення потребують історичні типи світогляду, способи філософування, стилі мислення, принципи періодизації історико-філософського процесу, а також історичні форми, школи і напрямки розвитку філософської думки українського народу на різних етапах її розвитку.

Нерозуміння значення української філософської традиції для формування сучасної філософської культури пов'язане, також, із звуженням розуміння філософії та її предмету до меж новоєвропейської філософії. З точки зору останньої, питання, вирішенням яких займалась українська філософська думка аж до 19 століття, знаходяться за межами власне філософської

проблематики. Проте, ситуація в європейській філософії 20 століття, пов'язана з прагненням подолання метафізики, тобто недостатності основ новоєвропейської філософії, ставить перед сучасною українською філософією завдання переосмислення на ґрунті українських філософських традицій предмету та призначення філософії, а також збагачення філософської термінології та проблематики за рахунок філософського досвіду минулих віків. Виконання такого завдання можливе при умові, що цей досвід буде представлено як цілісний, послідовний процес становлення української філософської думки у всьому багатстві її форм та проявів.

Цілісний підхід до минулого української філософії вимагає звернення до світоглядних основ тих форм духовної творчості, які стоять поза межами теоретичної філософії, проте в рамках яких можливе вирішення питань, що мають філософське значення, зокрема літератури, релігійної етики та антропософії, релігійної антропології та прикладної етики. Ці галузі є традиційними формами вирішення філософських питань впродовж усієї української історії, особливо в період домінування релігії в суспільній свідомості.

Досвід філософствування в цих формах є важливим не тільки з точки зору результатів філософствування, але і його способів, оскільки в них проявляється специфіка історичного та світоглядного характеру своєї доби. Очевидно, що чим популярнішим є мислитель, тим повніше в його творчості відбито характерні особливості його часу.

Центральне місце в українській філософській традиції займає етична проблематика - питання про сутність людини, її призначення у світі, сутність добра і зла, здобування цнот та

позбавлення гріхів. Центральність етичної проблематики в минулому філософствуванні та необхідність розробки проблеми моралі для формування повноцінного світогляду сучасної людини зумовлюють актуальність першочергового вивчення етичних учень мислителів, що складають українську філософську традицію.

Значний інтерес в контексті української духовної традиції представляє творчість Данила Савовича Туптала (1651 - 1709), уродженця міста Макарова під Києвом, вихідця з козацької сім'ї, вихованця Києво-Могилянської академії, де його вчителями і наставниками були Йоаникій Галятовський, Мелетій Дзик та Варлаам Ясинський - видатні мислителі та прихильники самостійного розвитку України. У віці 17 років Данило приймає постриг та нове духовне ім'я Димитрій і з цього часу повністю віддає себе служінню Церкві. В 1675 році ієромонах Туптало видає свою першу книгу - "Руно орошеное", написана згідно з бароковими канонами і присвячена розповіді про чудотворну дію Троице-Іллінського образу Богоматері, вона містила моральні повчання та "бесіди духовні". Літературну працю Туптало поєднує з просвітницькою та адміністративною діяльністю - проповідує в Білорусії, на Чернігівщині, управляє монастирями. В Українській Церкві того часу високо цінилось мистецтво проповіді, яке виходило за межі власне релігійної діяльності та належало до красного письменства. Але блискучому проповіднику Димитрію Тупталові судилося повчати не тільки усно, а й літературною працею. В 1684 році собор Києво-Печерської братії під головуванням Варлаама Ясинського доручає Тупталу написання головної праці його життя -

збірника Житій Святих. Робота над ним потребувала титанічних зусиль щодо збору, порівняльного аналізу і підсумовування різних джерел та їх догматичного і філологічного витлумачення. Вже сама праця над збірником, що зайняла двадцять років, увіковічила ім'я Туптала - достатньо сказати, що крім популярності в свій час, цінність Четїїх Міней збереглась і сьогодні, в останні роки на їх основі одразу 3(!) російські видавництва видають Житія Святих Димитрія. Написання Четїїх Міней вимагало неабияких зусиль - під час роботи над ними Туптало піднімався ієрархічною драбиною Церкви, і в 1701 році, всупереч власній волі, був призначений Сибірським, а згодом Ростовським митрополитом. Сім років святительської діяльності в Росії склали Димитрію неабияку славу церковного подвижника. Про її значення говорить уже той факт, що він був першим в післяпетровській Росії канонізованим святим.

Ступінь розробленості проблеми. Популярність Четїїх Міней та подвижницька діяльність Туптала в Росії спричинили значною мірою однобокий підхід до вивчення його творчості - головна увага дослідників була звернута до збірника Житій та житія самого Димитрія, в той час як інші твори та його світогляд в цілому залишався малодослідженим. Крім того, більшість російських дореволюційних дослідників (І.А.Шляпкін, Ф.І.Тітов, А.В.Горській, автори численних житій) поділяють його життя на два періоди - український, який їм видається малоцікавим та російський, за яким і проводиться оцінка діяльності та поглядів Туптала. Таким чином, формування поглядів мислителя в контексті української духовної традиції залишалось практично недослідженим.

Значною мірою оцінка постаті Туптала згаданими дослідниками була пов'язана з їх оцінкою української культури 17 століття взагалі. Так, говорячи про філософію в Києво-Могилянській академії, вони обмежуються висновками про її схоластичність, комплізивність, архаїчність, не оцінюючи її з позицій попереднього та наступного етапу розвитку української культури. Принципово обмежує цих дослідників і погляд на українську культуру 17 ст. з точки зору розвитку культури російської, завдяки чому вказаний період виглядає недоречним та незрозумілим в їх очах. З незрозумінням суті історико-філософських процесів, що відбувались в Україні 16-18 ст., пов'язана і поширена в їх творах думка про позачасовість і ортодоксальність поглядів Туптала як християнського мислителя. Безперечно, Туптало був ортодоксальним християнським мислителем і питання, які хвилювали його, є вічними та надчасовими (інтерес до яких був особливо гострим в 16-17 ст. - добу гострої міжконфесійної боротьби в Україні та Європі взагалі), проте подібне твердження повинне бути не завершенням, а відправним пунктом дослідження, оскільки воно ставить питання про те, як вирішував він ці питання, в чому його специфіка як християнського мислителя, в якому відношенні його погляди стоять до світогляду його доби та розвитку української культури. Перші спроби оцінки Туптала як українського мислителя були зроблені Ф.Тітовим та І.Огієнком, проте вони стосуються передовсім його на християнську догматику поглядів та адміністративної діяльності. Незважаючи на вказані недоліки, дослідження названих авторів дають багатий фактографічний матеріал для оцінки життя мислителя, його

значення в тогочасному українському та російському суспільстві, зв'язків з культурними та політичними діячами, пастирську діяльність, джерела формування його світогляду.

Значний інтерес являють також дослідження творчості Туптал : як літератора, богослова, церковного діяча, що розкривають особливості стилю мислення Дмитрія, та його місце в історії української літератури та культури взагалі.

За останні десятиліття українськими філософами (І.С.Захара, І.А.Іваньо, Я.Д.Ісаєвич, М.В.Кашуба, С.Б.Кримський, В.Д.Литвинов, В.М.Нічик, І.В.Паславський, А.І.Пашук, Л.Б.Пилявець, Я.М.Стратій, І.А.Табачников, В.І.Шинкарук) проведена значна робота по вивченню філософської думки України 16-18 ст. Зокрема досліджені філософські погляди Івана Вишенського, діячів Острозького науково-освітнього центру, братських шкіл, Петра Могили, Інокентія Гізеля, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича, Георгія Кониського, Григорія Сковороди, викладачів Києво-Могилянської академії, визначені основні чинники, з якими взаємодіяла вітчизняна культура 16-18 ст. - ренесансно - гуманістичні, реформаційні та просвітницькі ідеї, антична та західноєвропейська середньовічна спадщина. Сформульоване поняття українського Бароко, як історичного типу світогляду, в якому органічно переплітались вітчизняні традиції та здобутки західної культури, і визначені основні напрямки раннього вітчизняного Просвітництва - етико-антропософський та науково-освітній. Ці дослідження переконливо показали, що період 16-18 століть є цілісним етапом в історії української духовної культури, в якому на рівні свого часу розвивались оригінальні філософські ідеї.

Звільнення від догматичних підходів марксистської методології історії філософії, дозволяє сформуванню на основі проведеної роботи більш повне уявлення про сутність, принципи розвитку, орієнтири та особливості історико-філософського процесу в Україні вказанного періоду. Для цього видається необхідним вивчення та аналіз мислителів, творів та галузей знання, які з тих чи інших причин не надавались для вивчення в радянський період і без яких неможлива повна картина розвитку духовної культури України. Однією з таких галузей є релігійна література - теологічна, агіографічна, антропологічна, етична, яка на сьогодні потребує цілісного дослідження з точки зору її релігійного, філософського, літературного та культурного значення, не обтяженого необхідністю класово-партійного підходу в оцінках.

Значення Туптала як релігійного та літературного діяча, важливість оцінки його творчості та діяльності для характеристики його часу дозволяє аргументовано стверджувати, що історико-філософське дослідження поглядів мислителя, заслуговує на те, щоб стати предметом самостійної наукової роботи. Хоча постать Данила Туптала часто згадується в зв'язку з характеристикою духовного життя України та Росії 17-18 ст., на сьогоднішній день існує всього одна історико-філософська робота, присвячена йому повністю, (Нічик В.М. Етичні погляди Д.С.Туптала // Філософська думка, №2. 1973), в якій намічені основні напрямки дослідження спадщини мислителя - його етичних, антропософських, соціально-філософських поглядів, ролі та значення в ранньому вітчизняному Просвітництві.

Вивчення поглядів Данила Туптала, в першу чергу етичної проблематики, яка є центральною в його творчості, визначення філософських, антропологічних, світоглядних ідей, що лежать в основі його способу мислення, є актуальним науковим завданням, без виконання якого видається неможливим створення повної картини розвитку української духовної культури 17-18 та наступних століть.

Актуальність та недостатнє вивчення філософських поглядів Данила Туптала і визначили тему дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є творча спадщина Туптала в сукупності усіх його робіт - історичних, догматичних, полемічних, проповідей, віршів, послань та листів, а також просвітницька та адміністративна діяльність як ієрарха Церкви.

Предметом дослідження є основні напрямки розробки Тупталом етичних ідей, їх світоглядних основ, походження та історичного контексту і реалізація цих ідей у власному житті та церковній діяльності.

Метою дослідження є розгляд етичних поглядів мислителя в контексті української духовної традиції, аналіз філософських, антропологічних та світоглядних ідей, що зумовлюють особливості його етичного вчення, їх походження та функціонування в українській духовній культурі 16-18 ст., оцінка значення творчого доробку Туптала в контексті своєї доби та розвитку української духовної культури в цілому.

У відповідності до мети дослідження поставлено такі завдання:

- проаналізувати погляди Д.Туптала на сутність людини як моральної істоти, її місце в світі та призначення, сфери та способи реалізації нею своєї сутності; розуміння добра і зла,

цнот і гріхів, норм поведінки людини в суспільстві і способів обґрунтування цих норм; поняття суб'єкту і предмету моралі; способи моральної мотивації людських вчинків; роль і значення етики в житті людини і суспільства;

- проаналізувати генезу проблем, що розв'язуються в етичному вченні Д.Туптала, в розвитку української культури починаючи з кінця 16 ст. - з'ясувати співвідношення вітчизняних етичних традицій та етичних поглядів мислителя, вплив ренесансно-гуманістичного та реформаційного світогляду, схоластичних етичних теорій та просвітницьких ідей на формування його поглядів;

- визначити основні напрямки просвітницької та пастирської діяльності Д.Туптала, з'ясувати його розуміння її суті та завдань, погляди на місце та роль Церкви і релігії в житті людини та суспільства, актуальність поглядів мислителя в духовній та історичній ситуації того часу; вплив і роль соціальних, культурних та національних процесів, що відбувались в Україні 16-18 ст. на формування його поглядів; показати специфіку його етичного вчення стосовно традиційної православної вітчизняної етики та актуальні проблеми сучасного йому духовного та суспільного життя, що визначають цю специфіку;

- визначити роль та місце Д.Туптала в українській духовній культурі; з'ясувати способи вирішення ним актуальних проблем формування української культури - співвідношення вітчизняних традицій та пошуку власного місця на осі Схід - Захід, співвідношення світського та релігійного, державного та національного, особистого та суспільного чинників; проаналізувати значення творчої спадщини мислителя для

розв'язання проблем, що стоять перед сучасною українською філософською думкою.

Джерельну базу дисертації становлять практично всі опубліковані твори Д.Туптала, праці його сучасників з етики, філософії, теології, історичні дослідження про Туптала та його час. Крім того, вивчались твори істориків філософії, присвячені розвитку філософських ідей в Україні 16-18 століть.

Теоретичне значення - в дисертаційному дослідженні проводиться цілісний аналіз філософських, етичних, теологічних поглядів мислителя, визначається їх відношення до християнської традиції, української філософської традиції 16-18 століть, аналізуються основні поняття антропології Туптала та його суспільна доктрина.

Практичне значення - основні положення дослідження можуть бути використані для підготовки лекційних та семінарських занять при вивченні курсу історії філософії України, в подальших наукових дослідженнях історії української філософії, матеріали дисертації - для складання словника історичної філософської термінології.

Наукова новизна. Дисертація є першим історико-філософським дослідженням творчості Данила Туптала. Оригінальний внесок роботи до історико-філософської науки полягає в тому, що на основі вивчення творів Д.Туптала аналізуються етичні погляди мислителя, їх антропологічна основа та світоглядні джерела у зв'язку та взаємодії із суспільним та культурним розвитком України кінця 16 - початку 18 ст., визначається його місце в українській духовній традиції та значення його творчості для формування української філософської культури.

Основні елементи наукової новизни дослідження в положеннях, що виносяться на захист:

- з'ясовано, що центральною проблематикою творчості Д.Туптала є етичні та антропологічні питання - сутності та призначення людини, її ролі і місця у світі та суспільстві, сутності та буттєвого статусу добра і зла, норм поведінки людини та мотивації людських вчинків. При вирішенні цих проблем Д.Туптало опирався передусім на традиційну християнську етику - в першу чергу на вітчизняні рецепції вчення східних отців Церкви - Василя Великого, Григорія Ниського, Івана Дамаскіна, Максима Сповідника та інших; на оригінальні та перекладні роботи українських мислителів - Віталія з Дубна, Ісайї Копинського, Петра Могили, Інокентія Гізеля та інших. В творчості мислителя розв'язуються проблеми поставлені попереднім розвитком української духовної культури 16-18 ст. - обґрунтування центрального положення людини у світі, свободи волі та самовладності її душі, духовного самовдосконалення як способу досягнення людиною щастя; необхідності активної діяльності людини в земному житті, як способу її ствердження в духовній ієрархії світу - таким чином, зміст його етичного вчення є закономірним наслідком цього розвитку.

- Доведено, що в творчості Д.Туптала в межах барокової ментальності переосмислено та синтезовано на вітчизняному ґрунті здобутки основних періодів розвитку європейської культури - вчення про співвідношення віри та розуму, людського і божественного, богоподібності як сутності та обоження як призначення людини - із патристики; трактування пам'яті, розуму і волі, як основних сутнісних сил людини та

віри, надії і любові, як провідних способів ствердження людини у світі - із середньовічної схоластики; розуміння цінності активної творчої діяльності людини у світі, значення земних потреб та їх задоволення в духовній структурі людини - із Ренесансу; вчення про внутрішню релігійність та духовну автономність людини - із Реформації; розуміння значення та ролі знання в розвитку людини та суспільства - із раннього Просвітництва, - що підносять творчість мислителя до рівня сучасної йому європейської культури. Спосіб вирішення філософських питань у формі розгляду практичних проблем етики, зміщення акцентів з теоретичних основ на аргументацію необхідності здійснення етичних норм і приписів, мотивація актуальності філософських питань завданнями практичної етики, відповідає традиційній парадигмі неакадемічного українського філософського мислення. Погляди на знання про світ як необхідну умову духовного самовдосконалення людини, самопізнання та саморозвиток, як необхідну умову розкриття нею своєї сутності та здійснення свого призначення, відповідають способу мислення етико-антропософського напрямку раннього вітчизняного Просвітництва.

- Обгрунтовано, що версія православ'я Туптала, включає положення про пастирську антропологію, як визнання Церкви однією з суспільних інституцій, завданням якої є опіка духовними потребами людей в повному обов'язі, і обгрунтування необхідності переорієнтації пастирської діяльності з переважно літургічної на соціальне служіння. Ця версія виходить із тези про необхідність інституційного розмежування Церкви та держави, поруч із визнанням їх взаємодії в служінні благу окремої людини та провідної ролі провіченого духовенства у

викоріннені соціального зла і ствердженні морального ідеалу християнства в суспільному житті. Версія православ'я Туптала враховує досвід української Церкви в провідництві українською нацією в умовах польського та російського панування, конкуренції різних типів культур і постійної загрози національного знищення. Суспільне вчення Туптала є оригінальною моделлю побудови суспільства не на засадах природного чи устанавленого права, а християнської етики, в якій держава, не сакралізуючись і не змінюючи властивих їй функцій, є органічною формою земного життя християн;

- обгрунтовано, що погляди Туптала на людину, як єдність пізнавальних та вчинкових функцій, вчення про структуру духовних потенцій людини, в якому знімається опозиція духовного і матеріального, чуттєвого та раціонального, мислення та дії, розуміння поняття ближнього як безпосереднього предмету моральної поведінки, що виключає релятивізм та абстрактність етики є актуальними для вирішення відповідних сучасних філософських проблем; термінологія та способи вирішення Тупталом філософських питань мають значення для збагачення сучасної філософської термінології та культури мислення.

Методологічною основою історико-філософського дослідження є концепція історії взагалі та історії філософії зокрема. Дослідження з історії української філософії вимагає відмови від використання як методологічної основи традиційного новоєвропейського розуміння історії. Концепція, що робить можливим вивчення української духовної культури в рамках історико-філософського дослідження, включає

наступні принципи, що складають методологічну основу даного дисертаційного дослідження:

- суб'єктом, предметом та об'єктом історії є людина, основним атрибутом якої є свобода, котра визначає розмаїття людських можливостей і перетворює історію на арену боротьби та реалізації цих можливостей;

- хід історії не є процесом, однозначно детермінованим соціальними або природними законами, чи реалізацією абсолютної ідеї - історія плюралістична;

- плюралістичне розуміння історії виключає поділ культурних явищ на прогресивні та регресивні, центральні та периферійні. Кожне явище культури є самоцінним та самодостатнім;

- національний спосіб філософування, яким би специфічним він не був, є цінним, оскільки кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Проте тільки в таких обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз у своєму своєрідному, у своїй однобічності і обмеженості і має вічне, загальне значення.

Для адекватної оцінки вчення Д.Туптала як явища культури, необхідно зрозуміти його як різновид християнського вчення, специфіка якого визначається обставинами тодішнього українського життя та особистим життєвим досвідом мислителя. І те, що є в його вченні загальнохристиянського, і специфіка його, є предметом нашого дослідження. Критерієм оцінки значення його творчості є попередній та наступний етапи української духовної культури та актуальність його ідей сьогодні.

Основним методом роботи з текстами Д.Туптала було визначення ключових філософських, антропологічних та етичних ідей, що лежать в основі його способу мислення, їх аналіз та витлумачення в контексті релігійної і філософської антропології та етики.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів та висновків. Кожен розділ містить по два параграфи. Логічна структура роботи визначається порядком вирішення поставлених завдань. В першому розділі дається історична генеза проблем, вирішення яких Д.Тупталом розглядається в двох наступних розділах і в другому - основи етичного вчення Д.Туптала, в третьому - його застосування до суспільного життя.

Основний зміст дисертації. У вступі ставиться проблема дослідження, визначається його предмет, мета, завдання і методологія, обґрунтовуються актуальність та теоретичне значення теми дисертації.

В першому розділі *"Становлення української духовної культури з кінця 16 до початку 18 ст."* дається характеристика історичного світогляду доби представником якої був Д.Туптало. В параграфі першому *"Розвиток філософських ідей в українській культурі кінця 16 початку 17 ст."* аналізується процес виникнення та становлення на українському ґрунті філософських, релігійних, антропологічних ідей, що лежать в основі цього світогляду. Культурно-освітній рух кінця 16 початку 17 ст. був ініційований та відбувався під впливом політичних, національних та соціальних зрушень, що потрясли Україну того часу - польсько-литовської унії 1569 р., проникнення

протестантизму в Україну, Брестської унії 1596 р., "єзуїтської контрреформації" та напрямків ідеології, пов'язаних з ними. В параграфі детально аналізуються твори та погляди найяскравіших представників вітчизняної думки кінця 16 початку 17 ст. - Івана Вишенського, Кирила Транквіліона Ставровецького, "Вертоград душевний" Фікари, "Діоптра" Віталія з Дубна, основи ідеології братського руху, погляди представників Острозького науково-освітнього центру. Активне проникнення здобутків західно-європейської культури, загроза полонізації, занепад українського суспільства призвели до активізації пошуку нових шляхів подальшого розвитку української культури. До початку 17 ст. серед українських інтелектуалів домінували ідеї збереження національної ідентичності шляхом суворого дотримання національних культурно-освітніх традицій, проте, з початком 17 ст. розпочинаються спроби синтезу національних традицій із провідними західноєвропейськими впливами - в першу чергу реформаційною та гуманістичною ідеологією. Проникнення і функціонування реформаційних та гуманістичних ідей в Україні призводить до виникнення на вітчизняному ґрунті оригінальних версій цих течій та переплітання їх в творчості окремих авторів. Розвиток ідей в українській культурі кінця 16 - початку 17 ст. був суперечливим та різноманітним. Тут поєдналися і вітчизняні традиції, і західні реформаційні та ренесансні впливи, теологія та філософія, перекладна література та твори українських мислителів. В цей період часу були поставлені проблеми, над вирішенням яких українська культура буде працювати наступні півтора століття. Розвиток культури кінця 16 - початку 17 ст. послужив ідейним

підґрунтям, на якому зросло і українське Бароко, і професійна академічна філософія.

В другому параграфі "Бароко як тип історичного світогляду" розглядаються основні риси Бароко, розвиток філософії та етики в Києво-Могилянській академії та дається загальна характеристика творчості Д.Туптала як барокового мислителя. Суперечливість, різнонаправленість, синтетичність Бароко є однією з основних його світоглядних рис. Для української культури Бароко є формою засвоєння здобутків західноєвропейської культури різних історичних періодів - середньовіччя, схоластики, Ренесансу, Реформації, античності, відродженої Ренесансом, та органічного поєднання їх з вітчизняними традиціями. У вітчизняній бароковій філософії та культурі виникає тенденція раннього Просвітництва. В ньому, в кінці 17 - початку 18 ст. можна відмітити два основних напрямки - науково-освітній та етико-атропософський. Опозиція цих напрямків була не абсолютною, вони виникли на єдиному підґрунті культури українського Бароко і взаємно доповнювали один одного. Представники науково-освітнього напрямку схилялись, як правило, до академічного способу мислення, головним центром якого була Києво-Могилянська академія. В параграфі аналізується розвиток академічної філософії та етики на прикладі курсів професорів Калиновського, Кулябки, Козачинського та Кониського, а також специфіка академічної та неакадемічної етики, представником якої були І.Гізель та Д.Туптало. В параграфі аналізуються барокові особливості різного жанру творів Д.Туптала - поезій, проповідей, історичних, догматичних, полемічних творів, житій святих, трактатів.

Дослідження барокової форми творів є необхідною умовою адекватного розгляду поглядів мислителя. Формування цих поглядів проходило в атмосфері та під впливом не тільки традиційного вітчизняного набору знань - св.Письма, східних Отців Церкви, а й літератури, необхідної для вченого того часу, в тому числі і академічних авторів, західних схоластів та теологів. І бароковий стиль мислення, і академічна етика специфічно переломились в його творчості через традиції вітчизняної духовності та сформували вчення про людину та її буття в світі, яке піднесло вітчизняну культуру на рівень європейської культури свого часу.

В другому розділі *"Вчення Д.Туптала про людину. її призначення у світі та мораль"* аналізуються антропологічні та етичні погляди мислителя. Серед творів Д.Туптала майже немає філософських чи теологічних трактатів, спеціально присвячених цим питанням, проте вся його творчість в цілому є пошуком відповіді на них. Кожна з проповідей, полемічних чи догматичних робіт, послань, є відповіддю на якесь конкретне запитання, важливе для людини його часу. Завданням дослідника є реконструкція та інтерпретація антропологічних та етичних поглядів Д.Туптала, що імпліцитно містяться в його творах. В параграфі першому *"Духовні потенції людини та її єднання з Богом"*, детально аналізуються полемічно-догматичні твори Д.Туптала: "Внутрішня людина, що в комірчині серця свого повчається та молиться на самоті потаємно", "Роздуми про образ та подобу Божі в людині", "Розгляд розкольніцької брянської віри", "Апологія для вгамування печалі людини, що існує в біді".

Головною метою свого життя та творчості Д.Туптало вважав втілення ідеалу християнської моралі в суспільстві. Необхідною умовою досягнення цього ідеалу людиною є вірне знання про себе, про Бога та світ. Перше, на чому наполягає Д.Туптало, це на запереченні ототожнення людини з її наявним буттям. Мислитель розвиває традиційне для української філософської культури вчення про двонатурність людини - її внутрішню та зовнішню складову. Генетично це вчення походить від ранньохристиянських ідей різкого протиставлення Бога та світу, світу та людини, земного та небесного, внутрішнього та зовнішнього, що актуалізувались у вітчизняній культурі кінця 16 - поч. 17 ст. Д.Туптало не зводить цю двонатурність до субстратів людини - душі та тіла, він говорить про подвійність людини як особистості, що є єдиним комплексом почуттів, мислення та дій. Людина є подвійною в своїй діяльності, яка може бути зовнішньою, тобто спрямованою на світ, та внутрішньою - спрямованою на саму себе. Подвійність людини Д.Туптало розглядає як ознаку недостатності її буття. Подолання цієї подвійності, прагнення людини до внутрішньої єдності є розкриттям людиною в собі своєї сутності. Сутність людини у Д.Туптала є не статичною, а динамічною, сутністю людини є її потенція бути Богом, причому Д.Туптало виражає цю потенційність в імперативній формі, яка надає абстрактній можливості, закладеній в людині, форми необхідності.

Зв'язок та єднання Бога та душі людини Д.Туптало описує бógословськими термінами образу та подібності. Виходячи з богообразності людської душі, використовуючи теологічні положення та термінологію, Д.Туптало намагається в межах

теології розв'язати філософську проблему структури діяльності людини в єдності її пізнавальних та вчинкових функцій. Діяльну єдність людини він бачить в умі, який є умовою та джерелом розуму і волі, причому розум є не просто здатність до судження, а словесність, здатність осягнення Слова-Логосу, що включає все багатство пізнавальних функцій, а воля є дух, що будучи здатним до вільного вибору, містить в собі критерій доброї волі. Поняття словесності функціонально відповідає класичному поняттю розуму, проте перевершує останній за своїми можливостями, включаючи всі можливі форми пізнання, разом з умовою адекватності цього пізнання як тотожністю словотворення людини з еманациєю Слова у світі, що виключає протиріччя суб'єкт-об'єктної опозиції. Процес єднання з Богом - переображення, носить у Д.Туптала не гностичний, а етичний характер. Оскільки можливість обоження закладена в людську природу фактом земного життя Логосу-Христа, осягнення Бога людиною здійснюється як наслідування Христу в земному житті. Принциповою особливістю етики мислителя є положення про активну діяльність людини як спосіб та про земне суспільне життя, як сферу реалізації цього ідеалу. Ці положення сформувались у вітчизняній культурі 17 ст. під впливом суспільного розвитку та переосмислення на вітчизняному ґрунті результатів взаємодії з тогочасною західноєвропейською культурою.

В параграфі другому *"Світ моралі людини та вчення про цноти і гріхи"* розглядається система моральних цінностей, розвинута Д.Тупталом. Головною чеснотою християнина, на його думку, є любов, яка на відміну від інших традиційних чеснот християнства - віри та надії, є не пізнавальною

орієнтацією чи станом душі людини, а їх діяльним виразом. Любов, як принцип діяльності є за Тупталом головним способом відношення людини до Бога та інших людей. Етика мислителя є нормативною - критерієм моральності є Бог, воля якого виражена в Одкровенні. Критерій моральності є надлюдським та позачасовим, що виключає моральний релятивізм. Цінність людини абсолютна та безумовна, оскільки в ставленні до іншої людини проявляється любов до Бога, а значить і можливість спасіння діючого суб'єкта.

Принциповою відмінністю християнської етики Туптала є функціонування як предмету моралі, поняття ближнього, тобто спрямованість на окрему емпіричну людину, а не на людство взагалі, чи якусь окрему групу людей. Хоча джерела етичного вчення Туптала - св.Письмо, патристика та ряд підходів до них, суголосні пошукам західноєвропейських реформаторів, вітчизняна етична традиція відмінна від протестантської етики. Якщо у протестантів основою спасіння є віра, тобто носить ірраціональний та невідчужуваний людині характер, у Туптала спасіння є результатом любові, що свідомо здійснюється людиною у земному житті. Людина у вітчизняній традиції наділена свободою волі, вона вільна робити як зло так і добро. На відміну від західних схоластів Туптало визнає рівноправність розуму та волі в структурі діяльності людини. Умовою свободи волі людини є її здатність до морального судження, яка виражена в понятті про совість. Совість - моральна самосвідомість людини. Умовою морального судження згідно з Тупталом є знання людини про добро і зло. Розуміння ролі і місця знання в моральній реалізації людини має у мислителя просвітницький характер.

Все його життя є моральним просвітництвом в формі літературної та проповідницької діяльності.

В третьому розділі *"Погляди Д.Туптала на суспільство та форми суспільного буття людини"* розглядається вчення Д.Туптала про суспільну мораль та принципи існування людини в суспільстві. Традиційно християнська етика є етикою особи, тобто визначає моральну орієнтацію окремої людини. Особливості розвитку суспільного життя в Україні та роль Православної Церкви в формуванні української нації на базі українського етносу, зумовили виняткове в історії православного віровчення явище - застосування християнської етики як основи суспільної моралі та перегляду значення Церкви в житті людини та суспільства.

В параграфі першому *"Вчення про Церкву та пастирське служіння"* аналізуються погляди Д.Туптала на Церкву як на необхідну форму земного життя християн. Для митрополита Димитрія, як богослова та церковного діяча, життя церковне є найголовнішою сферою суспільного життя. В параграфі детально аналізуються трактат *"Про пастирство духовних пастирів"* та послання *"До Ієреїв"*. Вчення Туптала про пастирське служіння містить в собі положення пастирської антропології, поняття якої виникне в українському Православ'ї тільки в другій половині 20 століття (в Католицькій Церкві - в другій половині 19 століття). Пастирська антропология є переорієнтацією діяльності священнослужителя з переважно літургічної на служіння людині, опікування її станом та проблемами, в самому широкому діапазоні їх розуміння. Відповідно, Церква розуміється Д.Тупталом не тільки як форма містичного єднання людей, а як суспільна інституція, однією з

функцій якої є соціальне служіння. Хоча в православній догматичній традиції роль Церкви як суспільної інституції практично не осмислюється, Туптало обгрунтовує необхідність соціального служіння пастиря та Церкви на основі св.Письма та Отців Церкви. На основі пастирської антропології, традиційного з часів Могили прагнення українських ієрархів до відносної незадежності та розмежування сфер діяльності Церкви та держави Туптало розбудовує модель Церкви, яка залишається актуальною та життєздатною в суспільстві сучасного, кінця 20 століття, типу. Незалежна від держави ієрархічно, Церква несе відповідальність за моральний стан суспільства в тому числі і правителів держави.

В параграфі другому *"Вчення про суспільну мораль"* аналізуються погляди Д.Туптала на суспільство, принципи його моральної організації, актуальний моральний стан суспільства, ставлення до суспільства як до світу зовнішнього людського буття та оригінальна модель стосунків Церкви та держави. Теза про відповідальність Церкви за моральний стан суспільства та держави виливається в оригінальну просвітницьку модель державного управління, де державою править просвічений монарх на основі християнської етики. Роль просвітителів суспільства та уряду відводиться просвіченому духовенству, так само як і роль морального судді, проте держава, хоч і керується в своїй діяльності релігійними принципами, не сакралізується, залишається цілком світською. Ці погляди ростовського митрополита виражені в його проповідях, в тому числі і адресованих царю Петру I, в період, коли українське духовенство в особі Туптала, Яворського та інших ще вірило в можливість здійснення своїх

ідей в російській державі. Відповідно до своїх просвітницьких завдань, Туптало трактує християнську етику як основу суспільної моралі. Він переглядає моральну оцінку діяльності людини в світі, в суспільстві, оцінку основних потреб людини та раціонально осмислює ряд християнських заповідей, щодо застосування їх до суспільства в цілому. Розгляд цих питань має у Д.Туптала не тільки теоретичне, а й практичне вираження у вигляді гострої критики суспільної несправедливості та моральної недосконалості тогочасного суспільного життя, зокрема зловживань можновладців та багатіїв, неосвіченості та низького морального духу населення.

У висновках підсумовуються результати та розглядаються перспективи подальшої розробки теми дисертаційного дослідження. Зміст етичного вчення Д.Туптала є закономірним наслідком розвитку української духовної культури 16-18 ст. В його творчості вирішуються проблеми сутності та призначення людини, сутності добра і зла, морального ідеалу, норм поведінки людини в суспільстві. Вирішення цих проблем відповідало актуальним духовним потребам людини того часу та має значення для сьогоденної філософської думки.

Апробація роботи: основні положення дисертаційного дослідження викладені у повідомленнях на Першій заочній науковій конференції з питань генеалогії та біографіки (Вінниця, 1994 р.), Сквородинівських читаннях (Переяслав-Хмельницький, 1993) та Республіканській науково-практичній конференції "Скворода - видатний український філософ і просвітител" (Переяслав-Хмельницький, 1994), доповідях на засіданнях відділу історії філософії України Інституту філософії НАН України, наукових публікаціях.

Список друкованих праць по темі дисертації:

1. Димитрій Туптало та його вчення про людину //Наша Віра.- К., 1994.- № 16-17, (0,4 д.а.).
2. Людина та її духовні потенції в контексті вітчизняної етики 17ст. (Данило Туптало) // Філософські студії 95, спеціальний випуск журналу "Генеза".-К., 1995, (1,2 д.а.).
3. Життєвий та творчий шлях Д.Туптало в контексті його етичного вчення //Тези повідомлень Першої зарчної наукової конференції з питань генеалогії та біографіки.- Вінниця, 1994.- С. 19-20.
4. Димитрій Туптало - попередник Григорія Сковороди // "Г.Сковорода - видатний український філософ і просвітитель", Матеріали Республіканської науково-практичної конференції.- К., 1994.- С.101-104.

ЙОСИЯНКО С.Л. Этическое учение Д.С.Туптало (св. Динирия, митрополита Ростовского) в контексте украинской духовной традиции.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии, Институт философии НАН Украины, Киев, 1996.

В диссертации содержится историко-философский анализ философских и мировоззренческих оснований этического учения Даниила Туптало во взаимосвязи с духовной традицией Украины 16-18 веков. Установлено, что содержание философских взглядов Д.Туптало является закономерным следствием развития украинской культуры 16-18 вв. Этическое учение Д.Туптало дает решение вопросов о сущности и назначении человека, сущности добра и зла, о нормах поведения человека в обществе; эти решения отвечают актуальным потребностям человека его времени и имеют значение для сегодняшней философской мысли.

YOSYPENKO S.L. The Ethics Doctrine by D.S.Typtalo (St. Dymytry, Rostov Metropolit) in the Context of Ukraine Spiritual Tradition.

Thesis on competition for academic degree of Candidate of Sciences in Philosophy on speciality 09.00.05 - History of Philosophy. Institute of Philosophy of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The history-philosophical analysis of the philosophical and the world out-looking backgrounds of the ethics doctrine by D.S.Typtalo and its connection with the spiritual tradition of Ukraine in the 16-18 centuries is made in this research paper. Author argues the content of D.S.Typtalo's philosophical views is natural result of the development of Ukraine spiritual culture in the 16-18 centuries. D.Typtalo's ethics doctrine gives us solutions of questions about essence and high aspiration of a human being, essence of Good and Evil; about human being's behavioral norms in society; these solutions correspond to the actual needs of human being was living that time and they are important for the contemporary philosophical thought.

Ключові слова: духовна традиція; етичне вчення, християнська антропологія, світоглядні основи.

AB 34.671

AB 34.671